

РАЗДЕЛ 3. ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИН МИРА

УДК 811.162.1'37

ПОЛЬСЬКІ НАЗВИ ФРУСТРАЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ, МОТИВОВАНІ СЕМАНТИКОЮ НЕПРИЄМНИХ СМАКОВИХ ВІДЧУТТІВ

Аскерова І.А.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна

Статтю присвячено семантичному та історико-етимологічному аналізу деяких польських назв, належних до лексико-семантичної групи фрустраційних переживань. Висвітлено їхній значеннєвий розвиток, словотвірний потенціал, встановлено модель семантичної мотивації.

Ключові слова: внутрішня форма слова, семантична мотивація, мовна картина світу, конотація, концептуалізація, емоція

Метою статті є здійснення комплексного семантико-структурного та історико-етимологічного аналізу деяких польських лексем на позначення фрустраційних емоцій (від лат. *frustratio* „розлад планів; крах надій, сподівань” [1, с. 163]). **Об’єктом** для аналізу було обрано назви пол. *gorycz*, *piotun*, *zółć*, об’єднані спільною смисловою рисою „смуток, печаль, прикре переживання”.

Матеріалом для дослідження слугували тлумачні, фразеологічні, діалектні, історичні й етимологічні лексикографічні джерела польської та інших слов’янських і неслов’янських мов, електронний мовний корпус Редакції словників польської мови Державного наукового видавництва PWN і газети „Rzeczpospolita”, а також розвідки в галузі духовної культури слов’ян.

Постановка проблеми. Описуючи назви фрустраційних переживань у польській мові у двох хронологічних площинах – синхронічній та діахронічній, ми виявили, що ці абстрактні явища внутрішнього світу людини часто уявляються відірвано від особи й у вигляді конкретних, матеріальних об’єктів. Із концептуалізацією емоцій як матеріальних субстанцій пов’язане, зокрема, метафоричне перенесення змісту лексем, що означають смакові відчуття, у сферу афективно маркованої лексики, пор. *gorycz* „гіркий смак” → „жаль, смуток, страждання”. Цей перехід відбувається передовсім завдяки аксіологічній конотації: гіркий смак є для людини неприємним, прикрим й, відповідно, негативно маркованим в оцінному плані.

Досліджуваний апелятив утворено від ад’єктива *gorzki* за допомогою суфікса *-ucz*. З формальної точки зору, цей субстантив репрезентує тип *nomina essendi* й означає інтенсивний емоційний стан, який концептуалізується в польській мовній свідомості передусім як **рідка субстанція**, пор. *serce przepelnione gorzka, kropla / morze gorzocy, gorycz zbiera w sercu, wychylać / spełnić / wypić do dna kielich gorzocy* та ін. Конструкції

kropła / morze goryczy свідчать про те, що це психічне переживання може мати свою міру, тобто різний вияв інтенсивності. Останній приклад конотує необхідність та неминучість відстраждати до кінця, витерпіти усе те, що приготоване долею, пор.: „*Zazdroszcza temu, kto mógł życie w ustawnej burzy przepędzić..., kto wypił do dna kielich goryczy, kto żył i cierpiał*” [SFJP, 1, s. 254].

Певний зв'язок зі смаком виявляють конструкції типу *przetrawiać w sobie gorycz, karmić się goryczą, najeść się / natykać się goryczy*.

Деструктивна дія *goryczy* виявляється у порівняльних зворотах зі значенням отруєння, завдання фізичного болю, пор. *bezsilna świadomość zatruwała swą goryczą, w głębi jąrzyła go gorycz doznanego upokorzenia* [4, s. 50].

Проявом гіркоти, як і переважної більшості найменувань смутку, є сльози, які часто виступають у колокації із прикметником *gorzki* – *gorzkie łzy, gorzko płakać, płakać gorzkimi łzami*, пор. також: „*Tatusiu, co to znaczy cisza? Nieszczęsny ojciec zalał się gorzkimi łzami i odrzekł z rozpaczą: „Nie pamiętam*” [Kobieta i Życie 1954, nr 10], „*Wtedy Gruszecki rozplakał się. Ona również. Trzymała jego mokrą twarz w słabych przezroczystych dłoniach i przetykała gorzkie łzy*” [Szczypiorski A. Początek]. У цьому контексті зберігаються залишки первісного значення слова *gipkui* як генетично пов'язаного зі значенням дієслова *gorimu* (див. нижче). З цим узгоджується і тлумачення цієї сполуки – „сльози, що висушують, випікають очі” [3, с. 83].

Зауважимо, що ад'єктив *gorzki*, „який має своєрідний їдкий, пекучий, різкий смак (наприклад, хіна, гірчиця)” → „сповнений горя, біди; тяжкий”, часто використовується з метою підкреслення або модифікації змісту назви, що означає негативну емоцію з мікрополя смутку, пор. *gorzki żal, gorzkie rozczarowanie* тощо [SJPSz, 1, s. 639-640].

Коли неприємне переживання закінчується, воно може залишити по собі слід, який окреслюється за допомогою словосполук *osad goryczy, gorzki osad*.

А. Вежбіцка, намагаючись з'ясувати, яким чином порівняння з чуттєвим досвідом допомагає нам при описі емоцій, зазначає, що в цьому випадку не можна дослівно трактувати значення цих лексем. Семантичні експлікації: „*gorycz* = відчуття, що нагадує неприємний гіркий смак; *było mi gorzko* = те, що я відчував, нагадувало мені гіркий смак” авторка піддає сумніву: „Чи можна сказати „мені було кисло”? або „мені було солоно”? Чому ні? Чому емоції можуть нагадувати солодкий або гіркий смак, а не можуть нагадувати кислого або солоного?” [5, s. 127].

Дослідниця стверджує, що сенс цих слів полягає не в порівнянні зі смаком, а в тому, що гіркота наближується до неприємних, прикрих відчуттів, а отже, „коли, замість очікуваної приємності, відчуваємо прикристь (спричинену, як правило, іншими людьми), нам є *gipko*” (виділено нами. – А. І.) [5, s. 128].

Представлене трактування видається нам не до кінця слушним. Уважаємо, що імпульсом для подібного асоціативного перенесення послугував все ж таки гіркий смак, який викликає неприємне смакове відчуття, що поширилося на сферу психічного життя людини й стало мотивуючою основою для найменування цієї негативно конотованої емоції.

У межах мікрополя смутку серед похідних ад'єктива *gorzki*, крім згаданого субстантива *gorycz* та прислівника *gorzko*, функціонують також вербати *gorzknieć* „впасти в апатію, байдужість” (*z biegiem lat gorzkniał coraz bardziej*) і його аспектуальна пара *zgorzknieć; rozgoryczać się* „відчувати гіркоту, розчаруватись” [SJPSz, 1, s. 640; 3, s. 947; 3, s. 84]. Ці дієслова мотивують субстантиви типу *nomina actionis gorzknienie*,

zgorzknienie, rozgoryczenie та дієприкметник *zgorzkniały*, від якого, у свою чергу, походить субстантив *nomina essendi zgorzkniałość*.

Перейдемо до історико-етимологічного аналізу пол. *gorycz*. Досліджуване найменування, про що вже йшлося вище, мотивоване лексикою на позначення смакових відчуттів. Переносне значення емоційного стану смутку розвинулося на основі семи „своєрідний їдкий, різкий смак (наприклад, хіни, гірчиці)” за аналогією „гіркий смак створює неприємні відчуття у роті → у душі”.

Паралелями подібного семантичного розвитку від сфери неприємних смакових відчуттів до позначення емоційного стану можна вважати ад’єктив *kwaśny* „засмучений, пригнічений” < *kwaśny* „який має своєрідний кислий смак, схожий на смак кислоти, цитрини, оцту” і зводиться до псл. **kysti, *kysnǫti* „киснути” < „мокнути”; дієслово *kwasić się* „сумувати, нудьгувати” < *kwasić się* „киснути, ставати кислим” та *kwaśnieć* „ставати сумним, невеселим”, *kwaśny* „понурий, зажурений” [Brückner, s. 231; ЕСУМ, 2, с. 516; Шанский, с. 131].

Прикладами аналогічного значеннєвого розвитку в інших слов’янських та західноєвропейських мовах є рос. *огорчение* „душевний біль, горе, < *огорчатъ* „засмучувати” < *огорчатъ* „робити гірким” < *горьць* „гіркий смак”; чes. *trpkost* „смуток” < „терпкий смак” [ЧРС, с. 644]; слц. *horkost* „смуток” < „гіркий смак” [VRSS, 1, s. 371]; нім. *Bitterkeit*, англ. *bitterness*, первинним значенням яких є „гіркий смак”, а похідним – „смуток, журба” [БНРС, с. 173; АРС, с. 77].

Переносний сенс найменувань типу пол. *gorycz* властивий практично всім слов’янським мовам і зводиться до прикметника псл. **gorьkъ* „гіркий на смак”, який, у свою чергу, утворений від дієслова **gorěti* „горіти”. Первісний сенс прикметника реконструюється, таким чином, як „палючий, пекучий” (пор. пол. діал. *gorki* та суч. чes. *horký* „гарячий, жаркий” [SGPK, 2, s. 106; SGO, s. 210; ЧРС, с. 142]), звідки „такий, що пече язик”, далі „гіркий” → „сумний, важкий” [ЕСУМ, 1, с. 516; Фасмер, 1, с. 455; Sławski, 1, s. 323-324]. Інакше кажучи, первинна мотивованість назви за дією на органи чуття набула більш узагальненої негативної оцінки, розвинула вторинні значення, пов’язані з психічним дискомфортом людини.

Функціональна синонімія прикметників *гарячий* та *гіркий* чітко вимальовується, наприклад, в уривку з „Чорнобильської мадонни” І. Драча, надаючи думці більшої експресивності, створюючи виразну метафоричність:

*Тяжко пишу, зболено розмірковую,
Словами гіркими наповнюю аркуш,
Хай і гарячими, хай і пекучими –
Це одна даність.*

Як слушно зауважує Т. О. Черниш, спорідненість слів *гарячий* і *гіркий* та їх відповідники у різних слов’янських мовах кваліфікуються не як випадкова коренева схожість, а як історично виправданий результат розвитку досліджуваних лексем одного джерела – дієслова псл. **gorěti* [3, с. 81].

Лексема в переносному значенні фрустраційної емоції фіксується в лексикографічних джерелах польської мови впродовж усього її історичного розвитку, пор.: „*Owa w pokoyu gorzkoscъ moja przegorzka*” [Sstp, 2, s. 465], „*Prześladowania, oto to jest piotun, który życie nasze goryczą zaprawia*” [Linde, 2, s. 99-100], „*Kto nie doznał goryczу na ziemi, ten po śmierci nie trafi do nieba*” [Kraśiński, 2, s. 627].

Прототиповим ботанічним взірцем лексеми *gorzki* є полин (пол. *piołun*) – „трав’яниста або напівкущова рослина родини складноцвітних з міцним запахом і *гірка на смак*” [СУМ, 7, с. 68]. Засвідчуючи переносне значення „жаль, смуток, досада”, ця лексема в польській, а також деяких інших слов’янських мовах входить до семантичної групи печалі, журби, пор.: „*Jego niewdzięczność napełniła ją piołunem*” [SJPSz, 2, s. 643], „*Dla niego ta żona piołunem, a dla mnie byłaby słodyczą*”, „*Piołunem żałość go poita*”, „*Mam chleba kawalek na starość, gdybyś mi go jejmość piołunem nie zaprawiała*” [SFJP, 2, s. 680], укр. „*Страшною стороною стало проти неї людське життя; гіркі, як полинь, думки будило в її голові*” (П. Мирний).

Аналізуючи символ *горя* в народних піснях, О. О. Потєбня зазначає, що постійним епітетом *горя* є прикметник *гіркий*, пор. рос. *горе горькое*, який у давнину мав значення „вогненний”. У силу свого епітета *горе* має символом деякі гіркі рослини, наприклад *полин*: „*Лучше ж мені, сестро, гіркий полинь їсти, Аніж мені, сестро, сиротину из ума звести*” [2, с. 297], де *гіркий полинь їсти* означає „відчувати сильний смуток, журитися”. Зауважимо, що укр. *полин*, пол. *piołun*, на думку дослідників, мають спільний етимологічний корінь зі словами *палити*, *полум’я*, *поліно*, *попіл* [Brückner, s. 414; Фасмер, 3, с. 320], що служить ще одним доказом на користь зв’язку гіркоти та вогню, горіння.

Специфічне відчуття гіркоти виникає у людини під впливом надмірного виділення жовчі в організмі, у результаті чого іменник *żółć*, крім значення „гірка жовто-зелена утворена в печінці рідина, необхідна для засвоєння жирів і посилення функцій кишечника”, асоціюється з неприємними переживаннями й виражає негативну конотацію лексеми *gorzki*. Зауважимо, що апелятив *żółć* означає широкий спектр негативних емоцій – злість, обурення, ненависть, серед яких також смуток та страждання, пор.: „*Zestańcy woleli...może raz skończyć, niż pić co dzień powoli z kielicha żółci i cierpienia*” [SFJP, 2, s. 895].

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз кількох польських назв смутку як одного з провідних негативно конотованих психічних станів дозволяє нам зробити висновок, що в основі внутрішньої форми цих лексем лежить семантика неприємних смакових відчуттів, яка послідовно відображена в мовній картині світу досліджуваних емоцій. Таке метафоричне перенесення пояснюється тим, що гіркий смак, особливо в надлишку, організм людини сприймає як дуже неприємний, і це відчуття печіння, паління пов’язується у мовній свідомості з прикрими душевними переживаннями.

Список літератури

1. АРС – Мюллер В. К. Англо-русский словарь. – М.: Русский язык, 1992. – 844 с.
2. БНРС – Лейн К., Мальцева Д. и др. Большой немецко-русский словарь. – М.: Русский язык, 2000. – 1040 с.
3. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми тт. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982-2002. – Т. 1-4.
4. СУМ – Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
5. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.
6. ЧРС – Павлович А. И. Чешско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1989. – 831 с.
7. Шанский – Шанский Н. М., Боброва Г. А. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прозерпина, 1994. – 400 с.

8. Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. – 806 s.
9. Krasieński – Krasieński A. St. Słownik synonimów polskich. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1885. – T. 1-2.
10. Linde – Linde S. B. Słownik języka polskiego. – Lwów: W drukarni Zakładu Ossolińskich, 1854-1860. – T. 1-6.
11. SFJP – Słownik frazeologiczny języka polskiego / Pod red. S. Skorupki. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. – T. 1-2.
12. SGO – Kaś J. Słownik gwary orawskiej. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003. – 1091 s.
13. SGPK – Karłowicz J. Słownik gwar polskich. – Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900-1911. – T. 1-6.
14. SJPSz – Słownik języka polskiego / Pod red. M. Szymczaka. – Warszawa: PWN, 1995. – T. 1-3
15. Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków: TMPJ, 1952-1978. – T. 1-5.
16. Sstp – Słownik Staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. – Wrocław etc.: PAN, 1953-2001. – T. 1-11.
17. VRSS – Filkusová M. Vel'ký rusko-slovenský slovník. – Bratislava: Vydateľ'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 1960. – T. 1-5.
18. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.
19. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 285-378.
20. Черниш Т. О. Чому сльози гіркі? // Культура слова. Вип. 20. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 80-83.
21. Bronikowska R. Nazwy cech percypowanych zmysłem smaku jako określenia uczuć // Poradnik Językowy. – 2002. – № 6. – S. 43-58.
23. Wierzbicka A. Kocha, lubi, szanuje. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971. – 279 s.

Аскерова І.А. ПОЛЬСКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ФРУСТРАЦИОННЫХ ПЕРЕЖИВАНИЙ, МОТИВИРОВАННЫЕ СЕМАНТИКОЙ НЕПРИЯТНЫХ ВКУСОВЫХ ОЩУЩЕНИЙ

В статье осуществлен семантический и историко-этимологический анализ некоторых польских наименований, принадлежащих к лексико-семантической группе фрустрационных переживаний. Показано их смысловое развитие, словообразовательный потенциал, установлено модель семантической мотивации.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, семантическая мотивация, языковая картина мира, коннотация, концептуализация, эмоция

Askerova I.A. POLISH NAMES FOR FRUSTRATION EXPERIENCES MOTIVATED BY THE SEMANTICS OF UNPLEASANT TASTE PERCEPTIONS

The article is dedicated to semantic, historical and etymological analysis of some Polish words belonging to the microfield of 'FRUSTRATION EXPERIENCES'. The author analyzes its semantic and word formative development, its derivational potential and models of motivation.

Key words: inner form of the word, semantic motivation, language picture of the world, connotation, conceptualization, emotion

Поступила до редакції 09.02.2007р.